

İKTİSATTA ZAMAN, BELİRSİZLİK VE LİKİTİDE TERCİHİNE BİR BAKIŞ

A. Dinç ALADA*

I. Giriş

İktisadî hayata spekülâtör, tüketici ya da üretici olarak katılan bireylerin davranışlarını ve eğilimlerini soyutlama çabasında olan iktisatçılar, sınırları kesin olarak çizilemeyen ama onlarsız da iktisadi tahlil yapılamayan zaman, denge ve belirsizlik gibi olgularla yüzyüze geldiklerinde ister istemez kâinata bakışlarını, dünya görüşlerini devreye sokacaklardı. Bunun belki de en güzel örneklerinden birini likidite tercihi çevresinde yapılan tartışmalarda bulmak mümkündür. Nitekim, günümüz Post-Keynesyen iktisatçıların liderlerinden P. Davidson en son makalesinde¹ bilinmeyen bir gelecek önünde bireylerin paraya sahip olma isteklerinin altında, paranın, hem önceden öngörülmesi mümkün olmayan fırsatlarda avantaj sağlayabilmek için esneklik, hem de beklenmeyen hadiselerle karşı sigorta ya da emniyet vazifesi gördüğünü ileri sürmekteydi. Davidson bireylerin Arrow-Debreu Genel Denge Modelinde olduğu gibi belirsizliğin ihtimalî hesaplamaya indirgenemeyeceğini ifade ederek, ihtimalî olmayan ve riske tekabül etmeyen bir dünyada² paranın uzun dönemde dahi **tarafsız** olamayacağını ileri sürmektedir. Görüldüğü gibi önümüzde tamamen normatif olmayan bir boyutla ele alınması gerekli olan belirsizlik olgusu ve tamamen normatif çıkarsamaları olan bir yorum sebep sonuç ilişkisine indirgenmektedir. Bunun ötesinde yine Davidson, belirsizliği “önceden öngörülmesi mümkün olmayan hadiselerle” indirgerken acaba nasıl bir kâinat görüşünü taşıyordu? Bu görüşün, Shackle’ın aşağıda sınırlarını çizmiş olduğu **nihilistik** ya da belirsizliği kosmos ile barıştırmayan tarih felsefesi ile büyük bir uyum göstereceği inkâr edilemez.

* A. Dinç Alada, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde öğretim üyesidir.

¹ P. Davidson, “A Technical Definition of Uncertainty and the long-run non-neutrality of money”, *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 12, No. 3, September, 1988, pp. 329-337.

² Davidson burada “geçmişe ait gözlemlerin bugün ve/veya yarınki hadiseler hakkında bilgi üretemeyeceği ve halihazır gözlemlerden yola çıkılarak gelecek zamanın istatistiksel olarak anlamlı bir tahmininin yapılamayacağı” (ibid., p. 332) bir dünyayı anlatmak istemektedir.

“Şayet (kişiye ait) kararlar bir hakikatse, öngörülebilir bir tarih teorisinin herhangi bir temeli olamaz... görülüyor ki, tarihin kanunları, beyhude olduğu kadar mevcut da değildir... Belirsizlik mevcut olduğunda bireylerin kendi ilgi alanlarına dönük gayret ve teşebbüslerinde... kosmosun varlığı nasıl kabul edilebilir?”³.

Belirsizliğin farklı ele alınış tarzlarından yola çıkarak tamamen farklı neticelere varabiliriz. Böylece sorun bir yerde belirsizliğin neden ortaya çıktığına dair felsefi bakış açısını da ister istemez devreye sokmaktadır. Üç felsefi yaklaşım: Nihilistik, Tesadüfi, Determinist yaklaşımlar tamamen farklı üç belirsizlik tanımına karşılık gelmektedir. Çalışmamızda determinist ya da tesadüfi, nihilist olmayan belirsizlik anlayışının önce zaman boyutu ile olan ilişkisi değerlendirilecektir. Zira gerek bireylerin gerekse de parasal otoritelerin bütün kaygısı gelecekle yani zamanladır. Zaman nasıl ele alınmalıdır? Belirsizliğin konumunu belirledikten sonra para teorisi ile ilişkinin kurulduğu bölümde Keynes'in likidite tercihini belirsizlik ile izah etmeye çalışan yaklaşımını tartışacağız. Tesadüfi ve nihilist olmayan belirsizlik anlayışından yola çıkarak elde edilen bulgulara dayanarak paranın taraflılığı ve önemliliği tartışmasının normatif alanla sınırlanması gerektiği sonucuna varılacaktır.

II. Belirsizliğin Kaynağına Dair Üç Farklı Yorum:

Belirsizliğin iktisatta kullanımında üç farklı yorumla karşı karşıya geliyoruz. Bunlardan ilki, belirsizliğin tamamıyla şans ya da tesadüfün eseri olduğuna dair olan inanış ya da yorum. Bu yorumun nihaî çıkarması ise belirsizliğin modellerde ihtimalî hesaplama ile ele alınmasıdır. Nitekim marjinalist ihtilalin baş temsilcilerinden Jevons dahi “belirsiz olaylara bağlı bir dizi hadisenin zaman içerisindeki seyrini inceleyerek... gelecekteki her hadiseye atfedilen his miktarlarını bunların ihtimalini gösteren oranla çarpmalıyım”⁴ diyerek tahlilini tamamen şansa dayalı bir belirsizlik anlayışı ile sürdürmektedir. Jevons'ın bu yaklaşımına paralel olarak günümüzde Arrow ve Debreu genel denge tahlillerinde belirsizliğe yer verilirken ihtimale dayalı bir akıl yürütme mantığı izlenir görülmektedir. Aynı anlayışın diğer bir varyantı ise belirsizliği risk ile aynı hesaplanabilir bir statüye indirgeyen yaklaşımdır. Bunun en iyi örneğini Rasyonel Bekleyişler Modelinde görmemiz mümkündür. Zaman da böylesi bir modelde takvim zamanı ile özdeşleşerek bireyin davranışsal düzeyine sadece dışsal bir veri olarak girmektedir. Oysa Shackle

³ G.L.S. Shackle, *Decision, Order and Time in Human Affairs*, Cambridge: Cambridge University Press, 1961, pp. 271-274.

⁴ W.S. Jevons, *The Theory of Political Economy*, ed. R.D. Black, Middlesex, 1970, p. 99.

yarım asra yakın bir süreden beri zamanın böylesi bir yorumlanışına karşı çıkıyordu. Bir anlamda Berkeley'in düşüncesini yani bireyin zihinsel çerçevesi dışında yer alan 'şeyleri', ki bu yorumuyla zaman ve belirsizlik böyle ele alınmışlardı, anlamsız buluyordu. Nitekim zamanın iktisattaki kullanımını yeniden değerlendirdi. **Time in Economics**⁵ adlı eserinde zamanın insan zihninde 'içinde bulunulan an'da anlamlı olacağını ileri sürdü. Dün olmuş bitmiş, yarın ise henüz yoktur. İnsan içinde bulunduğu ana kilitli olarak davranışlarını düzenler. Böylesi bir yorum elbette önemli bir odak değişmesiydi. Yalnız gözlerden bir kaç iktisatçı hariç kaçan nokta, yarının ya da içinde bulunduğumuz andan sonra gelecek anın **öngörülelemeyeceği** idi. Bu gelecek anın her türlü görüntüye sahip olabileceği, dolayısıyla bireyin davranışlarına set çekebilecek bir özelliğe sahip olduğu ileri sürülüyordu. Böylece belirsizlik Shackle'da **geleceğin öngörülelemeyeceği** düşüncesiyle özdeşleşmişti. Böylesi bir bakış açısının ardındaki dünya görüşü ise **nihilistik** idi.⁶

Üçüncü yaklaşım ise ne tesadüfi ne nihilistik bir dünya görüşünü kabul etmeyerek belirsizliğin kaynağının determinist bir çizgide anlamlı olacağını kabul eder. Dikkat edilmesi gerekli husus, buradaki anlamıyla determinizmin bireyin davranış düzeyinde yer alan belirsizliğin görüntüsü ile ilgisi olmamasıdır. Determinizmin buradaki anlamı belirsizliğin **niçin** ortaya çıktığına dair bakış açısıyla ilgilidir. Yoksa belirsizlik bireyin karşılaştığı boyutuyla elbette indeterminist bir özelliğe sahiptir. Bu yaklaşım tarzının temel özelliği üç ana noktada tespit edilebilir. İlki, belirsizliğin dağıtıcı şok ya da Schumpeter'in deyimıyla '**yaratıcı yıkım**' ile bireyin davranış şemasına girdiğinin vurgulanmasıdır. Bu noktayı başta Adam Smith⁷ olmak üzere Schumpeter⁸, Shackle⁹ ve Heiner¹⁰ eserlerinde vurgulamaktadırlar. Diğeri ise belirsizliğin dengeye dönüş eğiliminin (şokunun) ortaya çıkışıyla birlikte bireyin davranış şemasını terk ediyor oluşudur. Bu nokta ise farklı yaklaşımlarla da olsa A. Smith,

⁵ G.L.S. Shackle, *Time in Economics*, Amsterdam: North Holland, 1967.

⁶ Cf., A. Coddington, *Keynesian Economics*, London: Allen and Unwin, 1983, p. 61; 63 n. 4; 63 n. 6; K. Boulding, G.L.S. Shackle'm 'Epistemics and Economics' adlı kitabının eleştirisi, *Journal of Economic Literature*, Vol. 11, No. 4, (1973), p. 1374.

⁷ A. Smith, *The Principles which Lead and Direct Philosophical Enquiries: Illustrated by the History of Astronomy, The Early Writings of Adam Smith*, içinde, ed. J.R. Lindgren, New York: Augustus M. Kelley, 1967, pp. 32 vd.

⁸ J.A. Schumpeter, *The Theory of Economic Development*, New York, 1961, pp. 33 ve 64.

⁹ G.L.S. Shackle, *Epistemics and Economics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1972, pp. 422-423; Ayrıca pp. 180-181.

¹⁰ R.A. Heiner, "The Origin of Predictable Behavior", *American Economic Review*, September, 1983, 73, pp. 560-596.

J.M. Keynes, T.W. Hutchison ve Heiner¹¹ tarafından ele alınmıştır. Üçüncü öge ise zaman boyutunun tamamen bireyin zihinsel sürecinde karşılaştığı belirsizliklere bağlı olarak değerlendirilmesidir. Zaman belirsizliğe bağlı olarak bireyin zihninde yön alır. Bireyin elinde para tutma ya da paraya dönük davranışlarında en önemli gösterge zaman boyutunu nasıl gördüğüdür. Zaman görüntüsüne ya da ufkuna göre birey kendi zihinsel dengesinde bir optimallik bularak karar ve tercihlerini düzenler. Oysa belirsizliğin ortaya çıktığı anda bireyin zaman görüntüsünü bozduğunu biliyoruz. Zaman görüntüsünün bozulması karşısında birey nasıl davranır, elinde para tutar mı? Yatırıma gider mi, tüketim davranışı nasıl olur? Bütün bu sorular bize belirsizlikle zaman boyutunun içiçe ele alınması gerektiğini açık bir şekilde göstermektedir. Acaba Bergson'un dediği gibi:

“Zaman... yoksa yaradış ve seçim taşıtı olmasın? Zamanın var bulunuşu yoksa eşyada **belirsizliğin** bulunduğunu göstermesin? Yoksa zaman bu **belirsizliğin** kendisi olmasın?”¹²

III. Bireyin Zihinsel Dünyasında Yenilikler, Belirsizlik ve Zaman Boyutunun Yeri

Neoklasik İktisat tahlilini hep zamansız veya tek zaman noktasında yürütmüştür. Marjinalist ihtilalin öncülerinden Jevons ve Menger analizlerine gerek sermayenin tahlilinde gerekse de değer teorisine eksik bilgi ya da hata faktörünü dahil etmek istediklerinde zamanı Newton'un zaman anlayışına paralel olarak ele almışlardır. Yine Neoklasik iktisat Post-Keynesyen iktisat içinde başta Domar ve Harrod'un büyüme analizleri ile hesaplaşmasında yine zamanı dışsal bir data olarak ele almışlardır. Gerek J. Meade'in gerekse de Solow'un büyüme modellerinde zaman bireyin düşünce zinciri dışında, sonsuz sayıda dilime ayrılabilir, kısaca takvim süresi olarak işlenmiştir. Bu, bireyin davranış düzeyindeki herhangi bir değişmeden etkilenmeyen bir zaman anlayışıdır.

İlk olarak Schumpeter, Neoklasik ve Post-Keynesyen büyüme teorilerinden çok önce bu Newtoncu zaman anlayışına önemli bir darbe vuruyordu. Schumpeter'e göre, iktisadî gelişme, sonsuz sayıda dilimlere ayrılan zamanın sürekli akışı içinde değil, fakat, ani, kesikli zıplayışlarla dengenin yeni bir denge için yok olması ile izah edilebilirdi.

¹¹ A. Smith, *op. cit.*, p. 35; J.M. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, London: Macmillan, 1981, p. 148; J.M. Keynes, *The Collected Writings of J.M.K.*, ed. D.E. Moggridge, Vol. 14, London: Macmillan, 1973, p. 114; T.W. Hutchison, *On Revolutions and Progress in Economic Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press, 1978, p. 202; R.A. Heiner, *op. cit.*

¹² H. Bergson, *Düşünce ve Devingen*, çev. M. Katırcıoğlu, Milli Eğ. Genç. Spor Bklğ. yay., İstanbul, 1986, s. 126.

“(Gelişme), iktisadî akımın yörüngesinin kendiliğinden ve kesikli olarak değişmesidir. Bu değişme dengeyi bozar ve bir önceki denge halini değiştirir... sistem içinde meydana gelen böylesi bir değişme sonunda ulaşılan yeni dengeye, eski dengeden hareketle sonsuz sayıda (zaman) dilimleri ile ulaşılamaz”¹³.

Schumpeter gelişmenin ancak girişimcinin elindeki mevcut kaynakları **yeni** bir şekilde biraraya getirerek, **yeni** pazarlar keşfederek ya da **yeni** bir malı piyasaya sunarak gerek piyasanın dengesini gerekse de bireylerin zihinlerindeki dengeyi yıkmasıyla ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Girişimcinin çalışkanlığı, dikkati ve fırsat yaratıcılığı ile piyasaya getirdiği yeniliklerin piyasa ve bireylerin şahsi dengelerini bir anda alt üst etmesi süreci bize zamanın iktisadî tahlilde nasıl ele alınması gerektiğine dair önemli bir ipucu sunuyor. Zira her denge hali her ne kadar zamansız ya da tek bir zaman noktasında tanımlanıyor olsa da bireyler açısından ‘içinde buldukları an’da dahi geleceğe dair fikirleri, beklentileri ve tercihleri vardır. Bu tercih ve beklentiler seti geleceğe ait kısa, orta veya uzun dönemli tahminlerinin yapısını gösterir. Bu tahminler faiz haddinin seyrine, talep beklentisine, para arzı genişlemesine ait olabileceği gibi siyasal atmosfere dair de olabilir. Bütün bu beklentiler seti, bölünmez şimdiki anda yer alır ve bireyin içinde bulunduğu denge halini tanımlar. İşte yeniliklerin herhangi bir girişimci tarafından ortaya konması bu denge halini ters yüz eder. Böylece yeniliği yapan girişimci dışındaki karar birimleri tam anlamıyla belirsizlikle karşı karşıya gelirler. Görüldüğü gibi iktisadî gelişmenin motoru olan yenilik ve beraberinde alışılmış düzenlerini sürdüren karar birimleri için belirsizlik, bireylerin zihinlerinde taşıdıkları zaman ufkunu değiştirmiştir. Yenilik yapan girişimci için pozitif bir kazanç, aynı zamanda da geleceğe bakışında kararlarına ait güven duygusunda bir artış ortaya çıkar. Diğer karar birimleri için ise yeniliğin etkisi negatif anlamda belirsizlikle sonuçlanmıştır. Bireyler geleceğe olan inançlarını geçici bir zaman için yitirmişlerdir. Zaman ufukları daralmıştır. Ellerinde para tutma istekleri geleceği iyi göremediklerinden artmıştır. Çeşitli zaman dilimlerine ait talep beklentileri tamamen alt üst olmuştur. Zira kendi ürettikleri mala alternatif olarak, daha kullanışlı ve daha ucuz bir mal (yeni bir mal) piyasaya sürülmüştür.

Bir ara not olarak belirtirsek, belirsizliğin buradaki konumu karar birimleri için bir **işaret**, bir **uyarı**, niteliğinde olması bakımından önemlidir. Ancak dikkat edileceği gibi böylesi bir işaret ve uyarı sistemi arkasında mutlaka rekabetçi bir piyasayı bulunduması gereklidir. Eğer bireyler, gerek objektif koşullar (rekabetçi bir piyasa, esnek fiyatlar), gerekse de

¹³ J.A. Schumpeter, *op. cit.*, pp. 64 ve 64n.

sübjektif tutumlarını —belirsizliğin şansa, kadere değil piyasadaki davranışlarında yapmış oldukları hataları uyarıcı bir faktör olarak değerlendirilen rasyonellikleri¹⁴— dikkate aldıklarında eksikliklerini giderebilir, zaman ufuklarını yeniden düzenleyebilirler.

Schumpeter'in altını çizdiği yeniliklerle başlayan ve 'yaratıcı yıkımla' piyasada yeni bir dengenin sağlanmasına giden süreçte, dört ayrı zaman boyutu vardır:

● Başlangıç denge haline karşılık gelen zaman ya da geleceğe dönük beklenti ve tercih seti.

● Yenilik sonrasında gerek girişimci gerekse de diğer karar birimlerinin değişen dengeleri ve yeni bir 'şimdiki an'a karşılık gelen daralmış ve hatta kör bir gelecek fikri beklentilerin de değişmesini gerektirir. Zaman boyutunun bu diliminde gelecek öngörülemezdir.

● Yapısal ve yapısal olmayan faktörlerin izin verdiği sınırlar içinde, bireylerin kişisel olarak belirsizlikten kurtulmak ve belirsizliğin uyardığı hataları düzeltme çabaları, ki bu uyarı keşfedildiğinde yeni bir tercihler seti planlanır, dengeye dönüş sürecini tanımlayan üçüncü 'şimdiki an'a karşılık gelir. Bu zaman diliminde, Heiner'in altını çizdiği gibi bireyler bir önceki zaman noktasında davranış planlarını geleceğe dönük olarak daralttıklarından¹⁵ ve Keynes'e göre içinde buldukları gurubun davranışlarına, teamüle uygun olarak davranışlarını ayarladıklarında,¹⁶ geleceğin öngörülemezliği yerini geleceğin sınırlı öngörülebilirliğine bırakır.

● Öngörülebilir bir gelecek görüntüsü ya da böylesi bir görüntüye dair bireylerin güven duygularındaki artış, onların zihinlerinde yeni bir zihinsel denge ve yeni bir zaman ufku belirlediği karar ve tercihler setinin ortaya çıkışını hazırlar. Bu yeni zaman ufku böylece dördüncü 'içinde bulunulan an'ı tanımlar.

Görüldüğü gibi, yenilikler ve belirsizlik, bireylerin zihnindeki zaman boyutunu değiştirmekte ve bu değişme Schumpeter'in altını çizdiği gibi sürekli değil, kesikli zıplayışlarla gerçekleştirilmektedir. Bu bakış açısıyla Newtoncu zaman anlayışından çok uzak bir noktada olduğumuz açıktır.¹⁷ Bu analizde Newton'da olduğu gibi davranışlar, eylemler zamandan bağımsız, ya da zamanı veri olarak değil, fakat, yenilik ve belirsizliğe tepkide

¹⁴ Buradan çıkarsanabilecek diğer bir sonuç da belirsizliğin irrasyonellikle doğrudan bir ilgisinin olmayışdır. Ancak belirsizliğe cevap kanallarını bulamayan ti-poloji irrasyoneldir.

¹⁵ Bkz. J.M. Gowdy, "Rational Expectations and Predictability", *Journal of Post Keynesian Economics*, Winter, 1985-86, Vol. 8, No. 2, p. 194.

¹⁶ J.M. Keynes, 1973, *op. cit.*, p. 114.

bulunan bireylerin davranışları neticesinde zaman boyutu, bireyin zihinsel sürecinde, bir kaptan diğerine boşalan bir görüntü arzeder.

“(Zamanın sonsuz dilimlere ayrılışı) varoluşum hakkında bana acayip fikirler çağrıştırıyor... Bu sebeple zaman, **zihnimizde yer alan fikirlerin ardarda sıralanışından soyutlandığında**, hiçbir anlam taşımaz. Böylece insan ruhuna atfedilen zaman (süre) ancak, insan zihni ya da ruhu içinde birbirini peşisıra izleyen fikir ve davranışların (eylemlerin) sayısı ile değerlendirilmelidir”¹⁸.

İki asır öncesinden Berkeley’in zaman olgusuna bakışı Newton’un mutlak zaman anlayışından çok farklıydı. Nitekim insanın zihinsel sürecinde nisbî zamanın konumunu açık bir şekilde insanın davranış ve eylemlerine bağlı olarak düşünüyordu. Bu anlayışa paralel olarak yukarıdaki satırlarda birbirinden farklı dört adet zaman noktasının bireyin zihinsel sürecinde nasıl ardarda gelebileceğini izledik.

Acaba Keynes’in ve günümüzde Davidson’un likidite tercihi yaklaşımına bakışlarını böylesi bir çerçeve ile nasıl değerlendirebiliriz?

IV. Keynes’in Likidite Tercihi Teorisi ve Belirsizlik:

Keynes’in **Genel Teori**’sinde, para miktarı ve mevcut sermaye teçizatının kısa dönemde değişmediği kabul edildiğinde yatırım hacmine tesir eden iki önemli psikolojik faktör ile karşı karşıya kalırız: likidite tercihi ve sermayelerin beklenen getirileri. Girişimcinin yapmayı düşündüğü yatırımın beklenen getirileri nasıl geleceğe dair güven ya da güvensizlik derecelerine, ki Keynes’in tanımında faiz haddinin gelecekteki değerine dair sübjektif güven dereceleri de ellerinde ne ölçüde para tutacaklarını belirleyen en önemli unsurdur.

“Kısmen akılcı, kısmen de sezgisel olarak parayı bir servet deposu olarak elde tutma eğilimimiz, geleceğe yönelik teamül ve kendi hesaplamalarımız hakkındaki güvensizlik derecesinin bir barometresidir... Paraya sahip olmamız geleceğe dönük güvensizliğimizi giderir. Para karşılığında ödememiz icab eden prim ise güvensizliğimizin derecesini ölçer”¹⁹.

Keynes’e göre güven derecelerinde meydana gelen dalgalanmalar, doğ-

¹⁷ Fizikte Einstein’e göre ışık hızı aşıldığında zaman uzamaktadır. Acaba beşeri bilimlerde yenilikler ya da belirsizlik reelle çatışan denge aynasını kırdığında ışık hızını aşma tesirini gösterdiği ve zamana yeni bir yön ve hız verdiği söylenebilir mi?

¹⁸ G. Berkeley, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge, A New Theory of Vision and Other Philosophical Writings*, London: J.M. Dent and Sons, 1926 içinde, p. 162.

¹⁹ J.M. Keynes, 1973, *op. cit.*, p. 116.

rudan doğruya iddihar edilen para miktarını değil, bireyleri iddihardan vazgeçirecek olan faiz haddini ve bir adım ötede likidite tercihini değiştirecekti. Bireylerin bekleyişlerinin güven derecelerindeki azalışla birlikte parayı spekülasyon veya diğer motiflerle iddihar eğilimi (likidite tercihi) artar. Bu durumda Keynes'e göre sermayelerin beklenen getirilerinde tersine bir eğilimin ortaya çıkıp ilk eğilimi bertaraf ederek yatırım seviyesini aynen muhafaza edebileceğini beklemek için hiçbir sebep ve mekanizma yoktur.²⁰ Genel olarak geleceğe ait kötümser havanın her iki psikolojik eğilimi de etkisi altına alacağı ve nihayetinde yatırım seviyesinin gelecekte daha da düşmesine sebep olmasının beklenebileceğini ileri sürüyordu.

Keynes, bir yanda yatırım kararına tesir edecek olan faiz haddinin para politikası ile düşürülmesinin zorluğuna dikkati çekerken diğer yandan da, sermayelerin beklenen değerlerinin ya da yatırımın gelecekte sağlayacağı getirilere dair güven derecelerinin düşüklüğü sebebiyle durğunluğun ve beraberinde işsizliğin kaçınılmaz olduğunu vurguluyordu. Bu durumda, yalnız Devletin "sosyal avantajı dikkate aldığı, sermaye mallarının uzun süreler için marjinal etkinliğini hesap edebilir pozisyonunda bulunduğundan"²¹ yatırımın organizasyonunda yer alması gerektiğini ifade ederek analizinin nihaî normatif vargısını açıklıyordu. Bir kere bu normatif vargıya ulaşıldığında geriye sadece boş kutuları doldurmaktan başka bir şey kalmıyordu. Faiz haddinin para miktarı karşısındaki duyarlılığının en anlamlı izahı belirsizlik kavramından yararlanılarak yapılabildi. Keynes bu noktada konuya iki noktadan yaklaştı: Parayı arzeden para otoriteleri²² ve parayı talep eden bireylerin kanaatlerindeki farklılık ve çeşitlilikler.

"Paranın oldukça fazla bir miktarda artması geleceğin belirsizliğini o derece arttırabilir ki, ihtiyat saikine bağlı olarak likidite tercihleri güçlenebilir; öte yandan faiz haddinin gelecekteki değerine dair kanaatler o derece birbirine yakın olabilir ki, faiz haddinde çok küçük bir değişme bireylerin tümünün elinde para tutma isteğini hızla arttırabilir... Sistemin kararlılığı ve para miktarındaki değişmelere karşı duyarlılığı, neyin belirsiz olduğuna dair (bireylerin) kanaatlerinin çeşitliliğinin mevcudiyetine bağlı olmalıdır"²³.

²⁰ *ibid.*, p. 118.

²¹ J.M. Keynes, 1981, *op. cit.*, p. 164.

²² Bir ara not olarak Keynes'de banka sisteminin iktisadi hayattaki yerinin Genel Teori'de tamamen merkeze tabi, Para Üzerine Deneme'de ise, ülkenin ticari ihtiyaçlarına bağımlı ve pasif bir karaktere sahip olduğu söylenebilir (G.L.S. Shackle, *The Years of High Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 1967, p. 213).

²³ J.M. Keynes, 1981, *op. cit.*, p. 172.

Keynes, dikkat edileceği gibi bir yanda normatif çıkarılmasına uygun olarak para miktarının faiz haddini düşürmesindeki zorluklara değinirken aynı zamanda da geleceğin belirsizliğini devreye sokarak fikrini güçlendirmek istemektedir. Yalnız gözlerden kaçan bir nokta Keynes'in belirsizliği ele alışındaki farklılıklardır. Para arzındaki değişmeye bağlı olarak meydana çıkan belirsizliğin neyi nasıl etkileyeceği belli olmadığından²⁴ **ad hoc** olarak varsayılmış **a priori** bir bilgisizlikten hiç bir farkı yoktur. İkinci bir tanıma göre bireylerin geleceğe dönük beklentilerindeki farklılıklar, ya da faiz haddinin gelecekte alacağı değere dair farklı bilgisizlikleri olarak ele alınan belirsizliğin varlığı, Keynes'e göre, spekülasyon motifinin en önemli unsurudur. Şayet bazı spekülâtörler faiz haddinin genel kanunun aksine yakın gelecekte artacağını tahmin ederlerse, kâr güdüsüyle ellerinde bir miktar parayı atıl olarak tutarlar.²⁵

Şimdi, belirsizliğin kişileri ellerinde likit tutma eğilimine sokan has-salarını biraz daha yakından irdelersek şu noktaları tespit edebiliriz:

Herşeyden önce faiz haddinin gelecekteki değeri bugün davranış ve kararlarını düzenleyen bireyler (spekülâtörler) için bir eksik bilgi unsurudur. Bu bilgisizliğin eylem öncesi bir bilgisizlik olduğu ve dolayısıyla bireyin karar dengesini bozucu herhangi bir 'sürpriz' unsuru taşımadığı rahatlıkla izlenebilir. Nitekim A.C. Pigou, "istihdam dengesi hakkında **a priori** olarak herhangi bir şey söylemek imkansızdır... tam istihdamdan az veya çok olabilir... Herhangi bir karar yalnız **a posteriori** alınabilir" demektedir.²⁶ Pigou'nun denge için söylediğini bilgisizlik için düşündüğümüzde konu daha bir aydınlığa kavuşur. Bilgisizlik ancak **a posteriori** olduğunda karar dünyamızı zedeleyen ve bizi ihtiyat saiki ile para tutmaya yönelten bir etki yapar. Keynes ise tersine faiz haddinin gelecekte alacağı değere dair bilgisizliğin bireylerin zihninde eylem öncesinde yer aldığını düşünmektedir. Dolayısıyla buradaki anlamıyla belirsizliğin riskin iktisadî hayattaki rolünden farklı herhangi bir boyutu devreye sokulmamıştır. Bu yönüyle Hicks'in likidite tercihini bir portfolio tercihine dönüştüren yaklaşımından farkı olmamak lazım gelir.²⁷

Aynı doğrultuda bir diğer eleştiri R.G. Hawtrey'den gelmektedir. Keynes'e yazdığı 19 Aralık 1935 tarihli mektupta "faiz haddine bağlı olarak **belirsizliğe** atfettiğiniz önem beni hiç tatmin etmedi... Daha en başta ileri sürdüğünüz fikre göre şayet faiz haddi gelecekte beklenildiğinden daha yüksek bir değer alırsa, bir sermaye kaybının ortaya çıkacağı görü-

²⁴ A. Coddington, *op. cit.*, p. 83.

²⁵ J.M. Keynes, 1981, *op. cit.*, pp. 169; 170.

²⁶ A.C. Pigou, *Keynes's 'General Theory'*, London: Macmillan, 1959, pp. 25-26.

²⁷ Bkz. J.R. Hicks, *Critical Essays in Monetary Theory*, Oxford: Clarendon Press, 1967, pp. 19-35.

lür. Bundan çıkan sonuç, bana göre, yatırımcıların zihninde kaybetme şansının eşdeğerdeki kazanma şansından daha ağır geleceğidir... Sermaye kaybı korkusunu **likidite** tercihi olarak tasvir etmek ne derece doğru olabilir?... Bir insan zihninde, 10000 £'luk bir yatırımın sermaye kaybına yol açıp açmayacağını düşünür, fakat, elinin altında 500 £'dan daha fazla bir miktar tutacağını hiç düşünemez"²⁸ demektedir. Keynes'e yöneltilen bu eleştiriden iki sonuç çıkarabiliriz. Birincisi, belirli miktarda parayı, gelecekte alacağı değeri bilinmeyen faiz haddine göre, tahvile dönüştüren kimse kaybetme ve kazanma şansını **zihninde kurarak** karar alır. Bu yönüyle bu bilgisizlik subjektif ihtimal hesabına dayalı beklenen bir kazanç ya da kayba dönüşür. Ortaya çıkacak yanılmalar bireyin geleceğe bakışını kör etmez. Bu haliyle bu bilgisizlik sadece riske tekabül eder, belirsizlik değildir. İkincisi ise, bireyin parasını tahvile yatırdığı tarihle, tahvilin getirisinin tahsil edileceği tarih arasındaki bir anda faiz haddinin değişme (yükselme) ihtimalinin bireyin zihninde **a priori** olarak değerlendirilerek bir likidite tercihi talebini gerektireceği düşüncesi, hem riske tekabül etmektedir, hem de likidite tercihinin sadece borsa fiyatlarının ineceği beklentisine indirgediğinden hatalıdır.²⁹

V. Sonuç Yerine...

Keynes likidite tercihinin formelleştirirken bireylerin ellerinde para tutma eğilimini belirsizliğin iki farklı yaklaşımına göre izah ediyordu. İlki subjektif ihtimale ya da bireyin geleceğe dair muhakemesinde kazanma ve kaybetme ihtimalini aynı anda değerlendirebileceği 'ağırlığa' dayalı güven derecelerinin otonom karakteri. İkincisi ise spekülasyon motifinin arkasını yasladığı nihilistik bir belirsizlik anlayışına dayalı bir dünyanın kabulü. Keynes'de bireylerin ellerinde para tutma eğilimleri, tamamen otonom olarak teşekkül eden subjektif güven derecelerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Güven ya da güvensizlik derecelerinin yani belirsizliğin bu şekilde tepeden inme ele alınışı sebebiyle davranışlarla reel arasındaki köprü ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla faiz haddinin gelecekte alacağı değere dair güven dereceleri de, ancak bireyin zihinsel dengesi içinde meydana gelecek yıkılma ile devreye girebilecek reelin tesirini otonom karakteri sebebiyle dışladığından, faiz haddi de kendi içine kapalı modelin bir parçası haline gelmektedir.³⁰ Keynes acaba neden güven derecelerine otonom bir hüviyet vermiştir? Çünkü Keynes tahlilinde hiçbir zaman dengeden dengesizliğe nasıl geçildiğini izah edememiştir. Bunun

²⁸ R.G.Hawtrey, "Keynes'e 19 Aralık 1935 tarihli mektup", J.M. Keynes, *The Collected Writings of J.M.K.*, ed. D.E. Moggridge, London: Macmillan, Vol. XIII, pp. 624-625.

²⁹ *ibid.*, p. 625.

³⁰ A. Coddington, *op. cit.*, p. 81.

belli başlı en önemli sebebi de belirsizlik ve zaman boyutunu yukarıda ele almaya çalıştığımız davranış şemasına oturtamamış olmasıdır. Bir başka deyişle deterministik bir belirsizlik anlayışına ulaşamamış oluşudur. Bu eksiklikten ötürü nedensel tahlilini koruyabilmek için sürekli olarak analizini bireylerin zihinsel dengelerinin hep yıkılmış bir durumda olduğu aşamadan başlatmıştır. Buna rağmen bu haliyle de olsa belirsizliğe cevap unsurlarını analizinin içinde barındırmaktadır. Önceden öngörülmesi mümkün olmayan fırsatlarda avantaj sağlayabilmek için esneklik ve beklenmeyen hadiselerle karşı sigorta vazifesi gören paranın elde tutuluşu.³¹ Nitekim Keynes “para güvensizliğimizi gideren” bir araç derken belirsizliğe cevap teşkil eden bir faktörden bahsetmektedir. Bireylerin güven derecelerinin azalmasıyla devreye giren dengesizlik hali mevcudiyetini her adımda sürdürmektedir. Özellikle, “Keynes’de spekülasyon saiki ile para talebi tam anlamıyla bir ‘kaos ekonomisi’dir”.³² Spekülatörler faiz haddinin gelecekteki değerine dair farklı tahminlerde bulunurlar ancak gerçekte neyin üzerine spekülasyon yaptıkları belli değildir. Keynes spekülasyonun diğer spekülatörlerin davranışları üzerine yapıldığını ifade etmektedir.³³ Hicks’e göre Keynes’de bekleyişler bir datadır, dışsal olarak belirlenir; “belki de bütün kafa karmaşasının kaynağı uzun dönem bekleyişleri konu alan bölümdür”.³⁴ Bu noktada Keynes’in iki yorumcusunun nasıl tamamen farklı iki kampa ayrıldıklarını izleyebiliriz. Bir yanda Keynes’in ‘Genel Teorisi’nin 12’nci bölümde geliştirdiği yaklaşımın ‘ka-leidoskopik’ yorumunu yapan Shackle,³⁵ diğer yanda ise, bu yaklaşımı nihilist bularak reddeden Hicks.

Şayet Keynes, dengeden dengesizliğe geçişte sürpriz unsurunu bir zaman tahlili ile beraber ele alabilseydi, belirsizlik ne kamu müdahalesini haklı çıkarabilmek için kullanılabilirdi ne de paranın uzun dönemde taraflı olduğu ileri sürülebilirdi. Zira III. bölümde izah edilen bireyin davranış şemasına göre ikinci zaman diliminde para taraflı olamaz; çünkü, sürpriz unsurunun devreye girmesi ile bireyin zihinsel dengesi yıkılacağından kararlar durur. Bireyin herhangi bir davranış motifini harekete geçiremez. Bireyin geleceğe dönük beklentileriyle olgunlaşan ve eylemleri ile vücut bulan zihinsel dengesini yıkan sürpriz ya da şok unsuru, bireyi bu andan itibaren geleceğe değil, geçmişe, beklenti ve eylemleri ile ulaştığı dengenin neden yıkıldığına dair **geriye dönük** olarak düşünmeye sevk

³¹ P. Davidson, *op. cit.*, p. 330.

³² A. Coddington, *op. cit.*, p. 81.

³³ *ibid.*

³⁴ J.R. Hicks, “Automatists, Hawtreyans and Keynesians”, *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 1, No. 3, (Aug., 1969), p. 313’den aktaran A. Coddington, *op. cit.*, p. 86.

³⁵ G.L.S. Shackle, 1972, *op. cit.*, pp. 427-442.

eder. Bu sebeple birey o an içinde paraya dönük herhangi bir kararı planlayamaz. Para bu zaman noktasında ne taraflıdır ne de tarafsız. Demek ki Davidson'un ele almadığı bir zaman aralığında para taraflı olmayabilir. Neticede paranın taraflı ya da tarafsız oluşunu pozitif zeminde değil normatif alanda aramamız daha yerinde olur. Buna ek olarak paranın önemli ya da önemsizliği de pozitif alanın konusuna girmez. Diğer bir nokta ise Davidson'un, geleceğin öngörülemezliği düşüncesinden hareketle likidite tercihini izah etme çabasıdır. Oysa, yine yukarıdaki davranış şemasından biliyoruz ki, ikinci zaman diliminde gelecek öngörülemez bir özellik gösterirken, üçüncü ve dördüncü zaman dilimlerinde sınırlı da olsa öngörülebilir bir muhtevaya sahiptir. Buradan çıkarılabilecek netice ise ikili bir görünüm arzeder. Önce, öngörülemezlik Davidson'un iddia ettiği gibi tüm zamanları kapsayabilecek bir mutlaklıkta değerlendirilemez. İkincisi; belirsizliğe cevap ya da tavır alan bireyler zihinlerinde öngörülemezlikle değil; öngörülebilirliğin izlerini bulduklarında, ellerinde para tutma eğilimine girerek bir nevi dengeye dönüş sürecini başlatırlar.

İstanbul, 13 Eylül 1989